

Результати роботи над проектом із моніторингу орлана-білохвоста в 2006-2009 рр. у районі Кременчуцького водосховища

Максим Гаврилюк, Сергій Домашевський,
Віталій Грищенко

Черкаський осередок Українського
товариства охорони птахів

Орлан-білохвіст занесений до Червоної книги України (1994). Незважаючи на поліпшення стану його популяції, що спостерігається останнім часом, існуванню цього хижака ще загрожує чимало проблем (Гаврилюк, 2000). Одним із основних місць зимівлі білохвоста є долина Дніпра, однак регулярні обліки зимуючих птахів проводяться лише на окремих його ділянках, а заходи із охорони здійснюються локально та епізодично.

Матеріал та методи роботи

Протягом трьох зимових сезонів 2006-2009 рр. у рамках проекту зі збереження ключових місць зимівлі орлана-білохвоста в Україні ми проводили роботу з таких напрямів:

- виявлення основних місць зимівлі виду в районі Кременчуцького водосховища та дослідження динаміки чисельності протягом зимового періоду;
- виявлення місць концентрації птахів на ночівлі;
- вивчення живлення виду в зимовий період;
- виявлення основних загроз існуванню цих хижаків у зимовий період;
- формування у природокористувачів (лісників, мисливців, рибалок, туристів) позитивного ставлення до орлана-білохвоста.

Обліки зимуючих птахів проводили на ключових місцях зимівлі тричі за зимовий період: у середині грудня, січня та лютого. Роботами були охоплені Золотоніський, Канівський, Черкаський, Чигиринський та Чорнобаївський р-ни Черкаської обл., Глобинський і Кременчуцький р-ни Полтавської обл., а також

Світловодський р-н Кіровоградської обл. Під час обліків використовували біноклі та підзорні труби, для пересування застосовували автомобіль.

Дослідження проведені за підтримки Українського товариства охорони птахів у рамках гранту, наданого Товариством охорони птахів Нідерландів.

У обліках також взяли участь М.М. Борисенко, О. В. Глюха та Є. Д. Яблонівська-Грищенко.

Результати роботи

Основні місця зимівлі

Долина Дніпра є одним із основних місць зимівлі орлана-білохвоста в Україні (Гаврилюк, 2002; 2008). За результатами наших попередніх досліджень і літературними даними в районі Кременчуцького водосховища було відомо чотири постійних місця концентрації орланів. Це район Канівського природного заповідника (Канівський р-н, Черкаська обл.), де в останнє десятиріччя зимувало 6-18 особин (Грищенко та ін., 1997, 2004). У районі очисних споруд м. Черкаси (околиці с. Червона Слобода Черкаського району) зимувало 1-4 птахи (Гаврилюк, 2005). Відомо також, що взимку в невеликій кількості білохвosti регулярно зустрічаються в районі греблі Кременчуцької ГЕС: 22.02.1991 р. 6 орланів було відмічено біля незамерзаючої ополонки поблизу м. Світловодськ (Кіровоградська обл.) (Роговий, 1999). За даними М.Л. Клестова зі співавторами (Клестов і др., 1995), у м'які зими до 20 орланів зимує в Сульській затоці Кременчуцького водосховища.

У ході виконання проекту отримано нові дані щодо поширення та чисельності білохвостів у районі Кременчуцького водосховища. Також підтверджено дані, отримані раніше, про те, що зимові скупчення орланів є динамічним утворенням. Місця концентрації птахів і чисельність на них може відрізнятись як у різні роки, так і протягом одного сезону. Особливо яскраво ці тенденції проявилися в роки здійснення проекту, зимові періоди яких можна охарактеризувати як аномально теплі.

Ми з'ясували, що в умовах теплих зим, коли не відбувається замерзання більшості водойм, орлани залишаються в місцях своєї пізноосінньої концентрації. Такими районами в умовах Середнього Дніпра є риборозплідні ставки та мілководні ділянки водосховищ, де концентруються водоплавні птахи. Причому, в результаті кочілється чисельність орланів у таких місцях стає значно вищою, ніж в осінній період.

Встановлено, що за умов відсутності льодоставу в районі Кременчуцького водосховища основними місцями концентрації білохвостів є риборозплідні ставки в районі сіл Святилівка – Бугайка (Глобинський р-н, Полтавська обл.) і прилеглі ділянки Сульської затоки, ставки біля смт Іркліїв (Чорнобаївський р-н, Черкаська обл.), біля сіл Червона Слобода – Сагунівка (Черкаський р-н), а також мілководні ділянки водосховища в районі Липівського

орнітологічного заказника (Золотоніський р-н, Черкаська обл.). Чисельність птахів на ставках у Глобинському районі досягала 100 особин (грудень 2007). Максимальна кількість птахів на ставках біля сіл Червона Слобода – Сагунівка та біля смт. Іркліїв становила понад 30 птахів у кожному місці. У районі Липівського заказника одночасно реєстрували до 20 орланів (Гаврилюк та ін., 2007; 2008; 2009).

Після настання льодоставу на ставках і на водосховищі більша частина орланів відкочувувала в південні регіони, інші концентрувалися біля незамерзаючих ділянок. Важливу роль у цей період відіграють ділянки Дніпра нижче гребель Канівської та Кременчуцької ГЕС. Однак протяжність незамерзаючих ділянок може становити 20 км, тому орлани на них зазвичай не утворюють скупчень, а поширені більш-менш рівномірно. Концентрації виникають лише у випадку появи корму, на який злітаються птахи. На ділянці Дніпра нижче Канівської ГЕС за час виконання проекту максимальна кількість птахів становила до 25 особин, біля Кременчуцької ГЕС — понад 10 птахів.

Таким чином, у зимовий період за відсутності суцільного льодоставу загальна чисельність орланів-білохвостів у районі Кременчуцького водосховища досягає 170–180 особин (табл.1). В умовах замерзання водосховища чисельність коливається в межах десятків птахів.

Місця ночівель

Результати наших досліджень дозволяють зробити висновок про те, що орлани взимку в районі Кременчуцького водосховища не відчувають гострої нестачі місць ночівлі. Це пов'язано з достатньою площею лісів уздовж берегів водосховища. Найчастіше птахи ночують поодинокі або невеликими групами, що ми відмічали й раніше (Гаврилюк, 1999). Основними місцями ночівлі є острови, а також соснові ліси вздовж берегів. Скупчення птахів на ночівлі відповідає місцям концентрації орланів на місцях годівлі. Основним місцем

ночівлі птахів у районі ставків біля сіл Святилівка – Бугаївка є о. Петренків, розташований у Сульській затоці. Відстань від основних місць годівлі птахів до місця ночівлі становить близько 3 км. Другорядне значення для ночівель орланів у районі Сульської затоки має о. Жовнино, де ростуть насадження сосни віком понад 50 років. У районі ставків біля сіл Червона Слобода – Сагунівка орлани ночують у соснових посадках, розташованих між ставками та водосховищем. Відстань від місць годівлі до місць ночівлі в даному випадку становить 1–2 км. У районі Липівського орнітологічного заказника орлани ночують у сосновому лісі на березі водосховища між селами Чапаївка та Кедина Гора (Золотоніський р-н). У районі Канівської ГЕС для ночівлі білохвостів використовують заплавні острови Круглик, Шелестів і Просеред, не утворюючи єдиного скупчення на ночівлі. Біля Кременчуцької ГЕС орлани, ймовірно, також ночують на заплаvnих островах, розташованих нижче греблі. Багато з цих місць ночівлі важкодоступні для людини в зимовий період, тому зазвичай орлани не відчувають фактору непокоєння. Лише в соснових насадженнях біля сіл Червона Слобода – Сагунівка відмічені рубки догляду в зимовий період, що може відлякувати птахів.

Живлення

Візуальні спостереження за птахами, які годувалися, свідчать про те, що основною здобиччю орланів у цей час є риба. На місцях відпочинку також виявлено залишки двох риб, а у пелетках — залишки двох мартинів і риби. Про те, що саме риба є основною їжею орланів, свідчить і аналіз розподілу зимуючих орланів — більшість трималися біля риборозплідних ставків. Навіть великі скупчення водоплавних птахів мало приваблювали цих хижаків. Подібні результати ми отримували й раніше (Гаврилюк і др., 2001).

Загрози

Взимку в районі Кременчуцького водосховища потенційними загрозами для орланів є:

- Браконьєрський відстріл на місцях годівлі та ночівлі.
Ступінь впливу — середній.
Стан загрози: за час виконання проекту відомо про один випадок поранення орлана мисливцями біля с. Сагунівка, після чого птаха утримували в вольєрі. Подальша його доля невідома. Відстріл білохвостів можуть здійснювати, вважаючи птаха хижакком, що споживає рибу та водоплавну дичину, а також цілеспрямовано для виготовлення опудал.
- Розлякування орланів на місцях ночівлі у ході здійснення лісогосподарських робіт. Це може призводити до втрати птахами місць ночівлі.
Ступінь впливу — середній.
Стан загрози: під час виконання проекту зафіксовано рубки догляду поблизу одного з місць ночівлі орланів.

	Зима 2006–2007 рр.			Зима 2007–2008 рр.			Зима 2008–2009 рр.		
	грудень	січень	лютий	грудень	січень	лютий	грудень	січень	лютий
Кількість облікованих птахів	95	80–90	37	150	48	20	127	12	75–77
Прогнозована чисельність	100–120	100–110	50–60	170–180	60–70	50–60	140–150	20–30	90–100

Таблиця 1. Чисельність зимуючих орланів-білохвостів у районі Кременчуцького водосховища

- Переслідування білохвостів робітниками рибного господарства, які можуть вважати скупчення орланів причиною зменшення рибних запасів. Це може призводити до відлякування птахів із місць годівлі й навіть відстрілу.

Ступінь впливу — середній.

Стан загрози: приємно зазначити, що більшість працівників рибних господарств добре знають орлана-білохвоста і не вважають його споживачем риби, який призводить до суттєвого зменшення обсягів товарного виробництва.

- Скорочення трофічних ресурсів.

Ступінь впливу — середній.

Стан загрози: вже нині скорочення рибних запасів у Кременчуцькому водосховищі є відчутним. Обсяги виробництва риби на ставках повністю регулюються діяльністю людини. Тому в умовах скорочення природних трофічних ресурсів орлани стають залежними від риборозведення на ставках.

- Травмування та загибель на ЛЕП.

Ступінь впливу — середній.

Стан загрози: під час виконання проекту не відмічено випадків травмування або загибелі орланів на ЛЕП. Проте цей фактор становить потенційну небезпеку. Зокрема, в районі риборозплідних ставків біля с. Бугаївка, де є скупчення орланів на годуванні, проходить ЛЕП.

Охорона

Під час робіт у рамках проекту в районі Кременчуцького водосховища ми вживали таких заходів для охорони зимуючих орланів-білохвостів:

- у ході обліків проводили бесіди з працівниками рибних господарств, мисливцями, місцевими мешканцями, розповідаючи про статус орлана-білохвоста, необхідність його охорони, поширювали листівки та плакати;
- виступили на зборах мисливців Черкаського району з метою популяризації охорони виду.

Пропозиції щодо охорони

Нині ставлення природокористувачів (лісників, мисливців, рибалок, туристів) до орлана-білохвоста у більшості випадків позитивне. Ця позиція потребує постійного підкріплення. Тому потрібна подальша пропагандистська робота, адресована різним верствам населення. Зокрема, для мисливців це можуть бути тренінги з визначення виду в природі; для працівників лісових господарств — узгодження термінів проведення рубок догляду; для робітників рибних господарств — зустрічі з метою формування позитивного ставлення до виду; для рибалок і туристів — роз'яснювальна робота. З цієї метою необхідно поширювати листівки і плакати, проводити окремі бесіди й зустрічі. Доцільним є видання інформаційного буклету про орлана-білохвоста, в якому можна більш детально описати його екологію та важливість охорони.

Література

1. Гаврилюк М.Н. Деякі аспекти поведінки та бюджети часу орланів-білохвостів, зимуючих на Середньому Дніпрі // Заповідна справа в Україні. — 1999. — Т. 5, вип. 2. — С. 40–44.
2. Гаврилюк М. Національний план дій зі збереження орлана-білохвоста (*Haliaeetus albicilla*) в Україні // Національні плани дій зі збереження глобально вразливих видів птахів / О. Микитюк. — К.: СофтАРТ, 2000. — С. 133–143.
3. Гаврилюк М.Н. Орлан-білохвіст в Україні: сучасний стан, біологія та охорона. — Автореф. дис. ... к.б.н. — К., 2002. — 20 с.
4. Гаврилюк М.Н. Обліки зимуючих птахів в районі очисних споруд м. Черкаси в 2001–2004 рр. // Вісник Черкаського університету. Серія Біологічні науки. — Черкаси, 2005. — Вип. 71. — С. 26–30.
5. Гаврилюк М. Н. Кадастр місць гніздування орлана-білохвоста, *Haliaeetus albicilla* (L.), в Україні // Знахідки тварин Червоної книги України. — К., 2008. — С. 37–42.
6. Гаврилюк М. Н., Грищенко В. Н., Домашевский С. В., Лопарев С. А. Питание орлана-белохвоста на Среднем Днепре: предварительные результаты // Актуальные проблемы изучения и охраны птиц Восточной Европы и Северной Азии: Мат-лы междунар. конф. (XI орнитолог. конф.) (Респ. Татарстан, 29 января – 3 февраля 2001 г.). — Казань: Матбугат йорты, 2001. — С. 163–164.
7. Гаврилюк М. Н., Домашевський С. В., Грищенко В. М. Зимівля орлана-білохвоста в районі Кременчуцького водосховища взимку 2006–2007 років // Бюлетень: Збереження орлана-білохвоста в Україні. Моніторинг та охорона орлана-білохвоста в зимовий період 2006–2007 років. — К., 2007. — Вип. 1. — С. 8–11.
8. Гаврилюк М. Н., Домашевський С. В., Грищенко В. М. Зимівля орлана-білохвоста в районі Кременчуцького водосховища взимку 2007–2008 рр. // Бюлетень: Збереження та охорона орлана-білохвоста в Україні. Моніторинг та охорона орлана-білохвоста в зимовий період 2007–2008 років. — К.: ТОП Україна, 2008. — Вип. 2. — С. 9–12.
9. Гаврилюк М. Н., Домашевський С. В., Грищенко В. М., Ілюха О. В., Борисенко М. М., Яблоновська-Грищенко Є. Д. Зимівля водоплавних та навколоводних птахів у 2008–2009 рр. в районі Кременчуцького водосховища // Вісник Черкаського університету. Серія Біологічні науки. — Черкаси, 2009. — Вип. 156. — С. 21–26.
10. Грищенко В. М., Гаврилюк М. Н., Яблоновська-Грищенко Є. Д. Зимівля водоплавних та навколоводних птахів на Дніпрі в районі Канівського заповідника у 1987–1997 рр. // Заповідна справа в Україні. — 1997. — Т. 3, вип. 1. — С. 41–44.
11. Грищенко В. М., Гаврилюк М. Н., Яблоновська-Грищенко Є. Д. Зимівля водоплавних та навколоводних птахів на Дніпрі в районі Канівського заповідника у 1998–2004 рр. // Заповідна справа в Україні. — 2004. — Т. 10, вип. 1–2. — С. 62–65.
12. Клестов Н. Л., Гавриль Г. Г., Андриевская Е. Л. Сульський залив Кременчугського водохранилища. — К., 1995. — 47 с.
13. Роговий Ю. Ф. Хижі птахи та сови долини р. Кагамлик (Полтавська область) // Беркут. — 1999. — Т. 8, вип. 1. — С. 110–112.

Бюлетень:
**Збереження та охорона
орлана-білохвоста
в Україні**

---

*Моніторинг та охорона
орлана-білохвоста
у зимові періоди
2006–2009 років:
підсумки*

